

CERCETĂRI RECENTE DE TEREN LA AROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ*

MANUELA NEVACI

Aromânii formează mai multe *g r u p u r i*, deosebite între ele prin particularități de grai, la care se adaugă anumite elemente specifice privind portul, muzica, unele obiceiuri, ca și modul de viață și ocupațiile. Cele mai importante grupuri sunt: **pindenii, grămostenii, fărșeroții și moscopolenii**.

În perioada 1 august – 30 septembrie 2011 m-am deplasat în Grecia, în urma unui contract postdoctoral POSTDRU cu proiectul *Identitate românească în context balcanic*.

În perioada șederii în Grecia am efectuat anchete de teren și înregistrări de texte dialectale (100 de ore) la aromâni din mediul urban și din mediul rural din localitățile: Florina, Pisuderi, Kristalopiyyi, Deniscu, Clisura, Vlahoclisura, Mețovo (Aminciu), Anilion (Cheari „Locul unde apune soarele”) Siracu, Veria, Horopani (Stenimahos), Samarina, Avdela, Perivoli, Meyali Livadi, Katerini, localități situate în Macedonia grecească, Epir (Pind) și Tesalia. Au fost înregistrați subiecți din toate generațiile de vorbitori, cu grade diferite de instruire și de cunoaștere a limbii grecești. A rezultat un corpus important de texte dialectale, din perspectivă sociolingvistică, care urmează să fie transcrise și interpretate.

Studiul interferențelor lingvistice la nivel balcanic este o temă de actualitate, dată fiind situația actuală din zona cercetată din Grecia, unde, alături de aromâni, există slavi macedoneni și albanezi.

Interesul cercetării constă în relevarea modului în care dialectul aromân se conservă în mediu aloglot. Totodată, raportarea la dacoromână conduce la rezultate importante privind romanitatea nord- și sud-dunăreană.

O preocupare lingvistică, în direcția inaugurată de George Murnu, este identificarea unor cuvinte de origine aromână în graiurile grecești din Grecia

* Această lucrare a fost realizată în cadrul proiectului „Valorificarea identităților culturale în procesele globale” ID 59758/2010 cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European (FSE) prin Programul Operațional Sectorial „Dezvoltarea Resurselor Umane” 2007–2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/89/1.5/S/59758.

Nordică, fapt care evidențiază importanța românității în acest spațiu. Exemplificăm cu termeni precum *arat* ‘plug’, *cupați* ‘stejar’, cu derivatele *cupăcină* și *cupăcar* și cu toponimele existente și astăzi *Discata* (< vb. *disic* ‘despic’ < lat. *dissecare*) și *Carpenisi* (derivat de la *carpen* < lat. *carpinus*.)

După Moscopole, Epirul și zona Pindului au rămas cea mai importantă zonă de concentrare demografică și economică aromânească din sudul Balcanilor. Fiind protejat de terenul muntos, arealul și-a păstrat caracterul aromânesc până în zilele noastre, supraviețuind unor centre mult mai dezvoltate precum Salonic (*Sărúnă*) sau Bitolia (în Macedonia). În perioada bizantină (sec. XII–XIV), zona era cunoscută sub numele de Vlahia Mare, ceea ce arată caracterul etnic preponderent românesc al regiunii.

De un pitoresc arhitectonic aparte sunt cele două mari localități aromânești, Siracu și Mețovo (arom. *Aminciu*). Ele sunt importante pentru caracterul lor conservator, aici păstrându-se cuvinte latinești, dispărute din restul aromânei.

Din bogatul material lexical ne-au atras atenția câțiva termeni de origine latină păstrați în zona *Siracu-Mețovo*, înlocuiți în alte graiuri cu termeni împrumutați din slavă, greacă, albaneză. Toți termenii sunt comuni cu cei din dacoromână.

floare

– *floare* (< lat. *flos, florem*) în Pind, față de *lilice* (cf. alb. *lule* ‘floare’ + suf. *-ice*), *luludă* (< gr. *λουλούδι*), în restul aromânei;

pară

– *peru* (< lat. *pirus*) în Pind, față de *górțu* (cf. sl. *gora* ‘pădure’ + suf. *-(i)řũ*), *dárdă* (< alb. *dardhë*), în restul aromânei;

înțeleg

– *anțilég* (lat. *intelligere*) în Pind, față de termenii împrumutați din greacă: *akicăsescu* (< gr. *απεικάζω*) și *dukésu* (< gr. *δοκιμάζω*), în restul aromânei;

vindec

– *vindic* ^H (< lat. *vindicare*) în Pind, față de *yitripsescu* (< gr. *ιατρεύω*), în restul aromânei;

cătușă ‘piscă’

– *cătușă* (< lat. *catta* + suf. *-ușă*): în Pind, față de *mătă* (cf. alb. *mace*), în restul aromânei.

Sunt interesante formele *ceapă* (< lat. *caepa*), *cer* (< lat. *caelum*), *îmi place* (< lat. *placere*) în care s-a păstrat africata *ç*, față de *ț*, în restul aromânei. Precizez faptul că *place* l-am întâlnit într-un singur punct de anchetă, în localitatea Siracu¹.

¹ Cf. DDA 992, s.v. *plac*: „Acest verb e complet asimilat și, în general, e înlocuit cu *arăsescu*” [< gr. *αρέζω*].

Tot numai aici e păstrat adverbul *amó* < lat. **eccum modo*, față de *tora* < *τώρα*, de origine grecească în celelalte graiuri ale aromânei. Locuitorii din Siracu știu că numai în graiul lor se păstrează aceste cuvinte, fapt recunoscut și de locuitorii satelor învecinate. Aceste particularități conservatoare nu pot fi atribuite unei eventuale influențe culte din partea românei literare, căci în Siracu nu au existat școli românești.

O altă categorie o constituie termenii de origine latină păstrați numai în zona menționată, dar care au în celelalte graiuri termeni corespondenți de origine latină sau cu origine necunoscută, cum ar fi :

răcit (fig.)

– *frigurat* (derivat din *frig* < lat. *frigus*) în Pind, față de *arcurát* (derivat din *arcóare* ‘frig’ < lat. **recor, -orem*), *arățit* (derivat din *arățe* ‘rece’ < lat. *recens*) în restul aromânei;

mă culc

– *mi culcu* (< lat. *collocare*) în Pind, față de *mi bagu* (origine necunoscută), în restul aromânei;

apune (soarele)

– *apúni* (< lat. *apponere*) în Pind, față de *ascápită* (< lat. **excipitare*), în restul aromânei.

Am profitat de deplasarea în Balcani, pentru a efectua anchete și în Albania, în localitățile Corcea, Pleasa, Moscopole, Drenova, Fier, Ducasi, Përmet. Textele analizate în studiul de față au fost înregistrate în localitățile Pleasa și Fier.

Satul **Pleasa** a fost înființat la 1780 de către fărșeroții care părăsiseră satele Custreț, Jarcani și Javalani, de teama autorităților otomane de acolo, și este situat în munții de lângă orașul albanez Korçë (*Curceauă* în dialectul aromân) din sudul Albaniei, lângă actuala graniță cu Grecia.

Fier este o localitate din Albania situată în apropierea Mării Adriatice. Numele aromânesc al localității este *Fearică* (< lat. *filix, filicem*). Numele provine de la planta folosită în regiunea respectivă la legarea parilor care susțineau colibele păstorilor (ferigile având în zona respectivă dimensiuni mari și fibră foarte rezistentă).

În ceea ce privește unele aspecte etnografice din zonele cercetate, menționăm jocul *aruyucării*, echivalentul călușarilor. În localitatea aromânească Vlahoclisura, pe care am vizitat-o, acest joc se practică, în noaptea de Anul Nou, de către tineri îmbrăcați în port de soldați cu mască pe față. Semnificația este aceeași ca în cazul călușarilor din spațiul dacoromân, aceea de ritual de trecere. În multe dintre localitățile vizitate se practică obiceiul Sânzienelor, numit în aromână *Taiani* (cu sensul de ‘Sfântul Ion’). Candrea afirmă că în dacoromână termenul *Sânziene* provine din *Sanctus/a dies Johannis*. Semnificația magică este aceeași ca în spațiul dacoromânesc. Interesant este, așa cum a arătat acad. Grigore Brâncuș², concordanța

² Brâncuș 1999:54. Vezi și Vătășescu 2009: 193–202.

cu alb. *Shëngjiin*, termen preluat din lat. *Sanctus Johannes*. Cele două fapte etnografice, Sânzienele și Călușarii, evidențiază o moștenire latină comună la românii noștri nord- și sud-dunăreni, care, în cazul Sânzienelor se regăsește la albanezi.

TEXTE DIALECTALE

grai fărșerot: F

[límba nõstpã di cãnd^U apám^U çilimán^U]

[T1F]

cã cu-atîjá límbi [k] atá límbã ȳ-avđám^U tu [...] nõi çilimánii³ țe-avém^U cpãscútã⁴ cu pap^{U5} ș-cu dádã⁶ ȳ-avém^U grítã límba⁷ / límba nõstpã⁸ di cãnd^U apám^{U9} çilimán^U / di cãnd^U adukím^{U10} țì zbupám^{U11} // ș-míni¹² ȳ-am^U zbupãtã cã míni avjám^{U13} pápu¹⁴ acãsã / avjám^U și pãpîntyi / ma avjám^U ș-pápu / ș-cu pápu

³ *çilimánii*, pl. *çilimán^U* ‘copil’ < alb. *çilimi*. Reducerea diftongului *ça* la *a*, după [m], e întâlnită numai la grupul fărșeroților din Albania; [ça] nu se monoftonghează în graiul fărșeroților șópań (din localitățile Gramaticova, Fetița, Horopáni –azi Stenímahos–, Paticina, Sélia di Suprã).

⁴ *avém^U cpãscútã*, m.m.c.pf. vb. *crest^U* ‘cresc’ este un timp perifrastic, format din auxiliarul *am^U* la indicativ imperfect și participiul verbului. Capidan 1932: 464 afirmă că originea mai-mult-ca-perfectului trebuie căutată în limbile balcanice (greaca, albaneza și bulgara); vezi și Saramandu 1969, Banfi 1985: 78, Nevaci 2006: 109 arată că este o tendință romanică, dezvoltată în context balcanic (cf. it. *avevo cantato*, fr. *avais chanté*, cat. *havia cantat*, sp. *habia cantado*, pg. *tinha cantado*) și în dacoromâna veche. În latina târzie avem construcții perifrastice echivalente cu mai-mult-ca-perfectul (ex. *quod comparatum habebat*). Din punct de vedere fonetic, notăm faptul că vibranta [r] se realizează ca [p] (r uvular) – specific vorbirii femeilor din grupul fărșeroților din Albania – ceea ce determină trecerea lui *i* la *ã* în silabă tonică.

⁵ *pap^U* ‘bunic’ < lat. *pappus*; cf. gr. *πάππος*.

⁶ *dádã* ‘bunică’, cf. srb. *dada*, alb. *dadë*, tc. *dady*. DDA îl înregistrează cu sensul de ‘mamă’, păstrat în vorbirea fărșeroților șópań. Pentru sensul ‘bunică din partea tatălui’ se folosește termenul *múmã*, pentru sensul ‘bunică din partea mamei’, termenul *dádã*.

⁷ *límba* [în text] ‘graiul natal’. În *ȳ-avém^U grítã límba* ‘[vorbisem] limba’: un tipar sintactic existent și în limba română veche (ex. *O am aflat...* în ILR 1961: 263): complementul direct reluat exprimat prin pronume personal forma neaccentuată antepus verbului urmat de complementul direct [inanimat].

⁸ *nõstpã* ‘noastră’, [oã] se realizează ca [o] în graiul fărșeroților din Albania; [oã] nu se monoftogheză în graiul fărșeroților șópań.

⁹ *apám^U* față de *irám^U* la fărșeroții șópań, cu arii dialectale în interiorul graiului fărșerot.

¹⁰ *adukím^U*, prez. I. pl. a vb. *adukést^U* ‘înțeleg’ < alb. *dukem*, cf. gr. *δοκειο ύμαι*.

¹¹ *zbupám^U*, impf., I pl. a vb. *zburãst^U* ‘vorbesc’ < *zbor^U*; cf. dr. *sobor*.

¹² *míni* ‘eu’ < lat. **mene*. În graiul fărșeroților forma de nominativ este identică cu cea de acuzativ.

¹³ *avjám^U*, ind. impf., I pl. a vb. *am^U* ‘am’. În ceea ce privește diftongul *ça*, am notat rostirea lui ca *ja*, fenomen nesemnălat până în prezent la fărșeroții plisoți, nici la cei stabiliți în Dobrogea, ceea ce ne face să considerăm că este vorba de o evoluție recentă.

¹⁴ *míni avjám^U pápu acãsã* ‘eu îl aveam pe bunicul acasă’ cu obiectul direct exprimat prin substantiv articalat neprecedat de prepoziția *pe* și nereluat prin formă pronominală atonă, construcție frecventă în textele de limbă română din secolul al XVI-lea (ex. *çere se omorëscã elu*, Rosetti 1986: 522).

dețurimiști¹⁵ u zbupám vláhica¹⁶ / ose¹⁷ rămănește ți cum^U dățém^{U18} noi rămăni¹⁹ / șă ș-nafôpă când^U zbupám^U nafôpă noi avjám^U únă thécsi [nuc e di si iθónă]²⁰ avjám^U únă thécsi áltă cu límba / cu límba ți zbupám^U / apvanică²¹ / șâ n-adukám^U / șâ míni di fuměy²² a nôstpă / míni mĭ-adukést^U ma múttă²³ di thécsi / thécsi áli .. áli²⁴ [k] al^U zbópop^{U25} / șâ ũ-avém^U zbupátă múttă límba²⁶ / ș-míni nu ũ-am^U agârșetă ș-nu póti s-ũ-agârșést^{U27} túttă bána²⁸ / ș-ficópu²⁹ a néu când^U apă ma nícu^U

¹⁵ *dețurimiști* ‘obligatoriu’, adv. < alb. *detyrimisht*.

¹⁶ *vláhica* ‘aromână’. Numele *vlah* este de origine celtică și a fost introdus în Balcani pe cale slavă (cf. Capidan 1942: 146). Termenul *vlah* denumind o populație românească (probabil aromânească) apare în secolul al XI-lea la istoriograful Kedrenos și se referă la un eveniment petrecut în anul 976. E atestat apoi în *Strategiconul* lui Kekaumenos (secolul al XII-lea) și menționează prezența unei populații românești în Balcani încă din secolul al X-lea cf. Caragiu-Marioteanu 1975: 217. *Vlah* / *valah* constituie așa cum afirmă Vasile Arvinte (1979: 346) „o probă de necontestat cu privire la modul în care s-a reflectat în conștiința altor comunități lingvistice europene, într-o epocă mai veche, ideea romanității românilor, a apartenenței lor și a limbii lor la familia limbilor și popoarelor romanice”. De asemenea, termenul ilustrează continuitatea de receptare prin scris, a unei tradiții legate de romanitatea valahilor din sudul Dunării.

¹⁷ *ose* ‘sau’ < alb. *ose*.

¹⁸ *dățém* ‘zicem’. În inventarul consonantic al aromânei (cu excepția grupului din Gopeș și Muloviște) apare fonemul [d] (care există încă în Banat și Moldova).

¹⁹ Dintre toate grupurile de aromâni, fărșeroții sunt singurii care își păstrează numele etnic „cu o pronunțare mai apropiată de numele comun al tuturor românilor” – afirma Theodor Capidan (1942: 146). – spunându-și ‘rămân’ (sg. *rămân^U*), fără proteza lui *a*, dar cu un *r* inițial pronunțat ceva mai apăsat’.

²⁰ *únă thécsi [nuc e di si iθónă]* ‘un accent [nu știu cum i se spune]’ < alb. *theks* ‘accent’.

²¹ *apvanică* ‘albaneză’ < gr. *αββανικά*.

²² *fuměy*, pl., *fuměyă* ‘copilul, copiii dintr-o familie’ < lat. *familia*. Pentru sens, comp. alb. *fëmijë* ‘copil’, din latină, cu deosebirea că, în timp ce în aromână prin *fuměy* înțelegem ‘totalitatea copiilor dintr-o familie’, în albaneză sensul include și părinții ‘membrii familiei’.

²³ *ma múttă* ‘mai bine’. În albaneză, forma *mirë* poate fi atât adverb, cu sensul de ‘bine’, dar și adjectiv cu formele *i mirë*, *e mirë*, cu sensul ‘bun, bună’; *ma múttă* e calc după albaneză, vorbitoarea folosind în loc de *gini*, *múttă* cu *t* (*l* velar) ca în graiul grabovean (datorită influenței albanezei), neînregistrat la fărșeroții șópañ.

²⁴ *ali [k] al^U*: Capidan (1932: 393) *ali* < lat. *illae* care s-a contopit cu prepoziția *ad* (< lat). În dialectul aromân articolul hotărât proclitic apare la nume de persoană (inclusiv nume de animale, plante și obiecte personificate). Se folosește numai la genitiv-dativ singular și are forme diferite de masculin și feminin.: *al^U*, *áli*.

²⁵ *zbópop^U*, genitiv pl. *zbop^U* ‘cuvânt’ < vsl. *sŭborŭ*.

²⁶ *șâ ũ-avém^U zbupátă múttă límba*, calc după alb. *dhe kemi folur shumë gjuhën*.

²⁷ *agârșést^U* ‘uit’ < sl. *grěšiti*. O particularitate a aromânilor *plisoț* din Albania este forma de ind. prez. pers. 1 sg și 3 pl. *-est^U* la verbele de conj. a IV-a slabă în *-esc^U* *agârșést^U* față de *agârșesc^U* ‘uit’ la ceilalți fărșeroți, creată prin analogie cu forma de pers. a II-a sg.: *agârșești*.

²⁸ *bana*, s. art. ‘viața’. DDA pune sub semnul întrebării originea directă din albanezul *banë*, care în albaneză (învechit) semnifică ‘locuință, colibă ciobănească’. În albaneză există verbul *banoj* cu sensul ‘a locui, a viețui’ de la care, probabil, pe teren aromânesc, s-a realizat un derivat regresiv *bană* cu sensul ‘viață’. (Vezi și Brâncuș 1999).

²⁹ *fiçópu* ‘băiatul’ < lat. **fetiolus*. Sistemul de articulare din graiul fărșerot, pornind de la un prototip comun cu dacoromâna: *fiçóru* la *fiçóru^U*, *fiçóru* > *fiçóru* > *fiçóru* și apoi la *fiçóru*, în timp ce în dacoromână s-a ajuns la *feçóru* prin evoluția: *feçóru* > *feçóru* > *feçóru*. La

aviá dáďă ș-pap^U ș-cu păpínțyi³⁰ a néi³¹ zburá mult^U ġíni³² / ma³³ dicápa³⁴ eyi mupířă fićópu nu u zburá / ũ-aviá ca ... ca cu sicléti³⁵ s-u zburá / vétăġ³⁶ zburá nafoářă cu sóřăl³⁷ / d-apóřa u nviță *italiști* / nviță *angliști* / nviță *frăġgiști* / ș-nu că nu ũ-adukęști / ũ-adukęști mult^U búnă / ș-ări³⁸ zbóřă ři li đăři mult^U búni / ma când^U apă níć^U zburá mult^U ... mult^U búnă/ u zburá ca míni / tópa nu u zburáște / ș-noi tópa³⁹ când^U aviám^U păpínțăyi /apám^U ca detúrit⁴⁰ ta s-u zburám^U mult búnă límba / tópa ũ-avém^U ařăsátă niřámă⁴¹ / cu túťă ařă⁴² límba ři-i nvițătă di cu níć^U nu s-agărșęști puté⁴³ // tópa să spun^U ti⁴⁴ lucp^U⁴⁵ // míni est^U⁴⁶ măřtătă / am^U un fićóř^U / tópa s-făři di řínři⁴⁷ ań / băřbátu ęști *mecanic*^U / ári lucpătă la únă fabrică ři făřiă păřpóř⁴⁸ / dicápa s-fęřiřă d-apóřa *privatizimi* / noi avém^U luřătă dáu-tře *makíni*⁴⁹ / ș-avém^U zdăřăřtă⁵⁰ un lucp^U đę-anóřt^U⁵¹ / lucpám^U dól'i: băřbátu ș-míni // el^U

cele două stadii identice (din fărșerotă și dăcoromâna vorbită) s-a ajuns pe căi diferite (Caragiu-Marioțeanu 1968: 163–169).

³⁰ *păpínțyi*, s. pl. ‘părinții’. Trecerea lui [r] la [y], schimbare recentă semnalată parțial în graiul grămostean, am înregistrat-o pentru prima dată și în graiul fărșeroșilor plisoși din Albania: *fumęya* ‘copiii, frații’, *păpínțyi* ‘părinții’ *eyi* ‘ei’ pentru *fuméla* ‘copiii, frații’, *păpínřli* ‘părinții’, *el* ‘ei’ la ceilalți aromâni.

³¹ *a řei* ‘ai mei’, formă specifică la fărșeroșii din Albania cu palatalizarea labialelor, diferită de forma *a mel*, proprie fărșeroșilor șópań.

³² *zburá mult^U ġíni* ‘vorbea foarte bine’, formă de superlativ absolut formată cu adverbul *mult^U* (+ adverb) ca în limbile romanice it. și sp. și ca în toate limbile balcanice (bg. *mnogo*; alb. *shumë*, gr. *πολύ*)

³³ *ma* ‘dar’, conjuncție < it. *ma*; cf gr *μά*, alb. *ma*.

³⁴ *dicápa*, adv. ‘după ce’ < *di* + *cara* (< *că era*).

³⁵ *sicléti* ‘greutate, efort’ < tc. *syqlet*, alb. *siklet*.

³⁶ *vétăġ* ‘doar că’ < alb. *vetëm*.

³⁷ *sóřăl*, s. pl. de la *soř*^U ‘prieten’ < lat. *socius*.

³⁸ *ari*, vb., III sg, impers. ‘există’.

³⁹ *tópa* ‘acum’ < gr. *τόρα*.

⁴⁰ *detúrit* ‘datorie’ < alb. *detyrë*.

⁴¹ *niřámă* ‘puțin’ < lat. *infima*.

⁴² *cu túťă ařă*, loc. conj. ‘cu toate astea’.

⁴³ *puté*, adv. ‘nicipodată’ < gr. *Ποτέ*.

⁴⁴ *ti*, prep. ‘pentru; despre’ < lat. *intra*.

⁴⁵ *lucp^U* ‘lucru, serviciu’ cu [U]după grupul ‘,muta cum liquida’.

⁴⁶ *est^U* ‘sunt’. Formă de ind prez., I sg. specifică graiului fărșeroșilor din Albania, față de *escu* în graiul grămostean sau *hiu* în graiul fărșeroșilor șópań.

⁴⁷ *řinři* ‘douăzeci’ < lat. *viginti*. Spre deosebire de dăcoromână, aromâna – și implicit graiul fărșerot – a conservat lat. *viginti* sub forma *řinři* ‘douăzeci’.

⁴⁸ *păřpóř*, s. pl. de la *păřpóře* ‘ciorap’ < gr. *περιπόδιον*.

⁴⁹ Notăm prezența unor împrumuturi ca *mecanic^U*, *fabrică makíni* *mecaniķili*, *iconomiķi* < alb. *mekanik*, *makinë*, *mekaniku*, *ekonomi*.

⁵⁰ *zdăřăřtă* ‘desfăcută’ (participiu de la *zdifast^U*) cu metateză de la *disfăc^U* în restul aromânei.

⁵¹ *anóřt^U*, pron. pos. ‘al nostru’, formă specifică graiului fărșerot.

lucpáđă ș-dip⁵² la ațeli *mecaníkili* că míni nu li ști ahǎnt⁵³ ma řu-ağút⁵⁴ ș-míni / avém⁵⁵ zdăfápt⁵⁶ aíst⁵⁷ lucp⁵⁸ / avém⁵⁹ vǎpǎ⁶⁰ đáři an ři lucpám⁶¹ / ș-him⁶² gíni / avém⁶³ sculátă nihám⁶⁴ di iconomií / ș-ři sǎ-ř đăc⁶⁵ altřivǎ //

[Vasilca, al⁶⁶ Pit⁶⁷, Pleasa, 48 de ani]

úrřa ș-cu urřóřnyĭ-aței nířyǎ

[T2 F]

ařǎ⁵⁷ unóřǎ⁵⁸ únǎ řĭátǎ⁵⁹ nícă // nu ařǎ řĭátǎ búňǎ // ș-máma [k] ș-nu-avđǎ⁶⁰ máma ș-táti // íya plǎňđǎ⁶¹ tótǎna⁶² / nu stǎțeǎ bun⁶³ acásǎ... // ș-așe / únǎ đúuǎ...áta⁶⁴ ș-táti alǎsǎřǎ úřa zdifáptǎ⁶⁵ // řĭáta fuđi [...] // ei-y⁶⁶ đǎřĭǎ⁶⁷

“nu eș⁶⁸ nafóřǎ / stǎ nuntp⁶⁹ acásǎ...” // řĭáta nu-ĭ avđǎ / ca tótǎna / ș-fuđi di n-cásǎ // imňǎ⁷⁰ / imňǎ / imňǎ / ș...cǎňđǎ ...vini nǒápt'a⁷¹ // ařǎ tu pǎđúri // nu-ařǎ

⁵² *dip*, adv ‘chiar la’ < tc. *dib*.

⁵³ *ahǎm*, adv. ‘atât’ < lat. *eccu-tantus*, cu *ǎ* (*ǎ* nazal) specific fǎrșerořilor *plisoř*.

⁵⁴ *aíst*, pron. dem. de apropiere, masc. sg., ‘acesta’, formǎ specificǎ la fǎrșeroři, fațǎ de *aestu*, sau *ațestu*, în alte graiuri.

⁵⁵ *vǎpǎ*, adj. nehot. ‘vreo’ < lat. *vere unus*.

⁵⁶ *řim*, ind. prez, I, pl. de la *řiu* ‘sunt’ < lat. *řio, řieri + sum* (DDA).

⁵⁷ *ařǎ*, imperfect, pers. a 3-a sg. fațǎ de *irǎ* la ceilalři fǎrșeroři, evoluție recentǎ la fǎrșeroři *plisoř* din Albania.

⁵⁸ *unóřǎ* ‘odatǎ’, cu *řa* > *ř*.

⁵⁹ *řĭátǎ* ‘fatǎ’, cu *řa* > *ř*; *řa* > *ř*, *řa* în graiul fǎrșerořilor *plisoři*.

⁶⁰ *avđǎ* ‘auzea’, III sg., cu *ay* > *av*. Sensul din text este ‘ascult (de cineva)’; calc dupǎ albanezǎ *dě gjoj* are al treilea sens ‘a asculta de pǎrinři’.

⁶¹ *plǎňđǎ*, ‘plângea’, III sg. cu *g* > *đ*. Acestui [đ] îi corespunde [g] în dacoromânǎ. În *plǎňđǎ*, *řa* > *a*, dupǎ [đ], cu trecerea de la conjugarea a II-a la conjugarea I.

⁶² *tótǎna* ‘totdeauna’ < *tot + una*, cf. dr. *totúnǎ*.

⁶³ *bun* ‘bine’.

⁶⁴ *áta* ‘mama’; cf. alb. *atē* ‘tatǎ’, pl. ‘pǎrinři’. Termenul este folosit ca modalitate de adresare pentru mamǎ, dupǎ venirea aromânilor fǎrșeroři în România (1925), neexistând în graiul acestora, fiind, prin urmare, un împrumut recent la fǎrșeroři din Albania.

⁶⁵ *zdifáptǎ* ‘desfăcutǎ’, participiul vb. *zdifást* de la *disfác* cu metatezǎ.

⁶⁶ *-y*, formǎ neaccentuatǎ de pronume personal, pers. a III-a, sg. *ĭl* cu *l* > *y*.

⁶⁷ O trǎsǎturǎ a graiului fǎrșerořilor din Albania este vibranta [ř] realizatǎ atât ca [r] (apical), cât și ca [ṛ̌] [r velar] sau [p] (r uvular).

⁶⁸ *eș* ‘ieși’, imperativ, II, sg., fǎrǎ preiotare, fapt specific dialectului aromân.

⁶⁹ În fonetismul *nuntp* vibranta [ř] se realizeazǎ atât ca [p] (r uvular) (vezi nota 11).

⁷⁰ *imňǎ*, perf. simplu, III sg. ‘merse’ < lat. *in-mĭno* < lat. *ambulare* (DDA).

⁷¹ Deși în graiul fǎrșerořilor *plisoř* vorbit astăzi în Albania, diftongul *řa* se realizeazǎ ca *ř*. *unóřǎ* ‘odatǎ’, surprinzător, am notat rostiri cu diftongul *řa*: *nǒáptǎ*, în variație liberǎ cu *ř*. Rostirile cu *řa* nu au fost semnalate pânǎ în prezent la fǎrșeroři din Albania; este posibil sǎ fie vorba de un

ni⁷²ki u_oom / nu-a⁷³ni ki ... [k] nu vîde⁷³á_i țává tu pǎdúri // tǎrcúrá ányǎ // má-sa
 ș-tátǎ-su u cǎftǎ /ma nu...aflá-y țává⁷⁴ // únǎ dúuǎ.../ [ε] u-aveám agǎrșátǎ⁷⁵
 nișámǎ⁷⁶ // bǎrbátu-aflǎ fǐáta tu pǎdúri.../ cu úrsa⁷⁷ ș-cu úrsóny_i⁷⁸-ațéi nítyǎ⁷⁹ // u
 to⁸⁰ / u dúsi tu hóri⁸¹ // vîni⁸²rǎ to⁸² / u videá // íja ...[ε] nu-a⁷³ni ca u_oom / má⁸³ a⁷³
 ca únǎ úrsǎ tó⁸⁴rǎ // vîni⁸²rǎ ș-prîntǎy a ey // u vǎdú⁸⁵rǎ / ș-ma nǎpó⁸⁵ u cǎnǎscú⁸⁶rǎ cǎ
 ę⁸⁷rǎ feátǎ a lor^u // u ló⁸⁷rǎ / u nvǎscú⁸⁷rǎ / u lǎ⁸⁷rǎ ș-u feț⁸⁷i⁸⁷rǎ ca om^u // [...] j_o de-
 astúmțǎ⁸⁸ nu plǎnđeám^u //

[Mușă Esmeralda, 26 ani]
 [Fier (= arom. Fęáricǎ), Albania]

arhaism sau de o evoluție recentă, o revenire la rostirea cu *ca*, sub influența fărșeroților șopani, care l-au păstrat pe *ca*.

⁷² Adjectiv pronominal negativ *ni^k* ‘nici’, în loc de *niⁱ*, forma așteptată, probabil sub influența foneticii limbii albaneze, în care întâlnim forma de pronume demonstrativ de apropiere, *ky*.

⁷³ Labilizarea lui [i] neaccentuat (provenit din [e] neaccentuat), ca în dacoromână, reprezintă o particularitate a fărșeroților din Albania: *vîd^ái* ‘vedeai’, pentru *vid^ái* la fărșeroții *șopani* și la ceilalți aromâni.

⁷⁴ *țává* ‘nimic’ pentru *fi^{va}*.

⁷⁵ Pentru *av^{ám} agǎrșátǎ* ‘uitasem’, semnalăm trecerea verbului de la conjugarea a III-a la conjugarea I.

⁷⁶ În fonetismul *nișámǎ* ‘puțin’ < lat. *infima*, observăm un stadiu al palatalizării finale: *f* > *h* și apoi *h* > *ș*.

⁷⁷ *urșá*, s. f. ‘ursoaică’.

⁷⁸ *úrsóny* ‘pui de urs’ pentru *ursópi* la ceilalți fărșeroți.

⁷⁹ *nítyǎ* ‘cei mici’ pentru *nítǎ^l*, observăm trecerea lui [l] la [y].

⁸⁰ În fonetismul *to* semnalăm un *t* (*l* velar) ca în graiul grabovean (datorită influenței albanezei). Acest *t* (*l* velar) nu apare în graiul fărșeroților șopani.

⁸¹ *hóⁿ*, pl. ‘sate’ < gr. *χώρα* cu *ca* > *o*.

⁸² Forma de pronume nehotărât *toⁱ* ‘toți’ este ca în dacoromână și nu ca în restul aromânei cu închiderea lui *o* la *u*. Această formă este specifică fărșeroților din Albania.

⁸³ *mǎ* ‘dar; conjuncție’ < it. *ma*; cf gr *μά*, alb. *ma*.

⁸⁴ *tó^ra* ‘acum’ < gr. *τόρα*.

⁸⁵ *ma nǎpóⁱ* ‘apoi, după aceea’ < lat. *id-ad-post*. Sensul din text [apoi, după aceea] apare doar la fărșeroți, la ceilalți aromâni *nǎpóⁱ* semnifică ‘înapoi’. De asemenea, un alt sens este acela de ‘din nou’, întâlnit doar la fărșeroți. Ceilalți aromâni folosesc *iara*; la fărșeroți, acesta se confundă cu termenul care desemnează noțiunea de ‘iarnă’ prin reducerea lui *rn* la *r*. Această omonimie „insuportabilă” a determinat eliminarea adverbului *járǎ* și înlocuirea lui cu *nǎpóⁱ*.

⁸⁶ *cǎnǎscú^r* ‘cunoscură’, perf. simplu al vb. *cunósc^u*, pentru *cunuscú^r*, în restul dialectului și în dacoromână. Trecerea lui [u] neaccentuat la [ǎ] se produce în cuvinte moștenite și în împrumuturi, prin asimilare sau disimilare după alveolară (*s*), velare (*c*, *g*, *ȝ*), lichide (*r*, *l*) (în silabă tonică și posttonică).

⁸⁷ *lǎ^r*, perf. simplu al vb. *lav^u* ‘spăl’ < lat. *lavare*. Termenul există și în dacoromână, în graiurile de nord-vest, cu precădere la prezent și participiu (*lǎut*).

⁸⁸ *astúmțǎ^{na}* ‘atunci’ pentru *astúmțina* cu *i* > *ă* în silabă posttonică.

grai pindean: P

[noi aqá Amínĉu]⁸⁹

[T1P]

noi aqá⁹⁰ Amínĉu⁹¹ aveám⁹² dǒau táxi⁹² di qámiń/ aveámu⁹³ vínitli ĩi bágá dímtă⁹⁴ di dímtu di adímtu [adímtu cłimá⁹⁵ voi / noi cłimámu dímtă] ĩi erá fáptă tu luláke⁹⁶ ř-łqa únă culqáre ařá vínită, muřátă⁹⁷, arhundikáscă ř-ařeá u bágá⁹⁸ zanačáđli⁹⁹ / u bágá émburli¹⁰⁰ / u bágá qámińli di nviřátúră / dáscałi ařel¹⁰¹ / ři¹⁰² aveámu ři álǵ il'i / álǵ il' erá picurărli / gréřli víniră nă qáră¹⁰³ ř-dásiră că aminčánli bágără lái¹⁰⁴ dímtă cându si [k] ĩ-aputrusíră¹⁰⁵ túřil' / aéstă eásti ună mări minčună /

⁸⁹ Textul relatează venirea unui grup de fărșeroți în orașul *Aminciu*, și, probabil, de aceea, se regăsesc particularități ale graiului fărșerot în vorbirea pindenilor din această localitate (vezi *infra*).

⁹⁰ *aqá*, adv. 'aici' < lat. *ad-hac*.

⁹¹ *Amínĉu* (aromână: *Aminciu*, grec: *Μέτσοβο*).

⁹² *táxi*, s. pl. de la *táxe* 'clasă' < gr. *τάξις*.

⁹³ *aveámu*. În graiul pindean vorbit în Aminciu, u plenison este ocurent și după o consoană (inclusiv *m*), spre deosebire de restul dialectului aromân unde înregistrăm [ʰ] u ca vocală scurtă finală.

⁹⁴ *dímtă*, s, 'dimie, postav de lână' < gr. *δίμτρον*; *adímtă* cu proteză în celelalte graiuri.

⁹⁵ *cłimář*, ind. prez, 2, pl. de la *cłem* 'chem, numesc' < lat. *clamare*. Observăm lipsa protezei lui *a*.

⁹⁶ *luláke* 'liliachiu' < gr. *λουλάκι*.

⁹⁷ *muřátă*, adj. 'frumoasă' < lat * (in)*formusiatu*s., formă care în dacoromână a dat *înfrumușă* (CDDE 2003; DER).

⁹⁸ *ř-ařeá u bágá zanačáđli* 'și pe aceea o purtau meșteșugarii'. Verbul *bag* (cf. și *βάζω*, alb. *vë*, bg. *klavamŭ*, tc. *qonmaq*, dr. *băga*), indicativ imperfect, III pl. (*bágám*) cu omonimia III-a singular = a III-a pl. Astfel, imperfectul în aromână prezintă două serii de omonimii: I sg. = I pl. : *bágám*; a III-a sg. = a III-a pl.: *bágá* (forma este etimologică în dialectul aromân).

⁹⁹ *zanačáđli*, s. pl. art. de la *zanačáđ* < *zănáti* < tc. *sanat* cu desinența de plural: [-(e)áđ] la substantivele masculine. Desinența de plural în discuție vine din greacă [-áδες], iar substantivele cărora li se adaugă la plural sunt împrumuturi relativ recente din greacă și turcă: [á]: [-áđ]: *amiră*: *amirăđ*, *căsbăbă*: *căsbăbăđ*, *pără*: *părăđ*, *udă*: *udăđ*.

¹⁰⁰ *émburli*, s. m. pl. art. de la *émbur* 'negustor' < gr. *έμπορο*s. Adaptarea împrumutului din greacă s-a realizat prin articularea cu art. hot. enclitic *l*, ca ȋ graiul grămostean; în graiul fărșerot, grupul *rl* s-a redus la *r*, probabil înaintea fazei de palatalizare a lui *l*, deoarece în graiul *fărșerot* forma articulată definit la masculin este *émburi* (grupul *rł* nu se putea reduce la *r*).

¹⁰¹ Forma *ařel* păstrează pe *ř* etimologic care în dacoromână a evoluat la *i*.

¹⁰² *ři*, conj. coord. cu ř dur.

¹⁰³ *nă qáră* 'odată' < lat. *una hora*.

¹⁰⁴ *lá*, adj. fem. 'neagră', *láj*, masc < lat. **lajus*. Termenul se găsește dialectal și în dacoromână.

¹⁰⁵ *aputrusíră*, ind. perf. s., 3 pl. de la *aputrusescu* 'a năvăli' < gr. *πετρονω*. Forma cea mai răspândită este *apitrusescu*. În graiul pindean, la fel ca în graiul fărșerot, înregistrăm labializarea lui [ł] neaccentuat.

ună mări mincună [...] că aveá loátă amincânli priviléngi di la túrtil' /câ i-alásará din gúgu¹⁰⁶ di trácúrá¹⁰⁷ ş-nu i-alásará ma i-agútără s-treacă prin gúgu că ma naínte acâţără¹⁰⁸ Sârúna¹⁰⁹ ş-Iánina din Constantinópoli / ş-atúmţealea amincânli, mincáni l-agútără şi loără priviléngi / cum dâţeţ câ bâgără lái /aéste sântu¹¹⁰ / tr-aéstâ ţi dşisít¹¹¹ ti Moscópole / aţeáli sântu mincúni /şî erá greu când¹¹² unâ feată vinitâ sâ mártá la algí s-duţeá la picurári // próta feată de-aşa de-Amínču ţi s-dúsi la picurári erá Táma al¹¹³ Aprázi / eu ámu *contrátlu* a lej / ş-atúmţealea işâ¹¹⁴ un cânticu ţi viniţli táha¹¹⁵ s-alávdá¹¹⁶ câ únâ feată álbă lá vini-n cásâ ş-ţea¹¹⁷: „gízârină¹¹⁸ – câ erá gízârá / erá di la oi / erá di la caş¹¹⁹ – gízârină grásă ţi nâ vini-n cásă” / cântá ánda¹²⁰ ýineá¹²¹ nveásta¹²² / c-aşe nu íl¹²³ arucă văr¹²⁴ zbor láju / câ viniţli / câ aţel' adrá¹²⁵ atúmţea hâlvá aşá Amínču / erá zanaçâç / adrá hâlvá / aţeá vindęá aşá / vindęá ş-tu hoără / vindęá şâ ... /ş-erá viniţ / şâ cum / móre/ voĭ halvağâçli vâ ncuscrátu cu picurárli / móre/şâ násă¹²⁶ de-apóşa cântá „gízârină grásă ţi nâ vini-n cásă” //

[Górŷi al¹²⁷ Platári 76 ani; Meţovo, Grecia]

¹⁰⁶ *gúgu* < lat. *jugum* cu [g] păstrat în aromână (ca în unele graiuri dacoromâne din Moldova), în cuvinte de origine latină care cuprindeau lat. *iot* + [o], [u]: *goc, goi, gone, gúdic, gúgu*.

¹⁰⁷ *trácúrá*, perf. s. al vb. *trec* ‘trec’ cui *i* la *í* în silabă neaccentuată ca în graiul fărşerot.

¹⁰⁸ *acâţără*, perf. s. al vb. *acâţ* ‘ocup, iau în stăpânire’ < lat. **accipitare*.

¹⁰⁹ *Sârúna* este numele aromânesc al oraşului Salonic. Trecerea lui *l* intervocalic la *r* este un argument pentru vechimea aromânilor în regiune.

¹¹⁰ *sântu*, ind. prez. 3. pl de la *hîu* ‘sunt’. Forma este identică cu cea a fărşeroţilor, în restul graiurilor este *suntu*, cu *u* păstrat probabil din latină.

¹¹¹ *işâ*, ind. imperf, 3 sg. de la *ies* ‘ies’ cu lui *i* la *í*.

¹¹² *táha*, adv. ‘cică’ < gr. *τάρχα*.

¹¹³ *alávdá*, imperf, III p. al vb. *alávdú* ‘laud’ < lat. *laudo, -are*. Ca inovaţie, semnalăm consonantizarea lui *u* înainte de labiale în cuvintele moştenite din latină. Fenomenul e prezent şi în limba albaneză.

¹¹⁴ *işa* (*dâţeá*), ind. imperf, 3 sg. de la ‘*dăc*’ cu haplogogie, proprie graiului pindean.

¹¹⁵ *gízârină* ‘femeie cere prepară *gíza* (un tip de brânză asemănător urdei)’ < *gíză* < alb. *gizë* (cf. Brâncuş 2003).

¹¹⁶ *ánda*, adv. ‘ca şi cum’ < gr. *άνδα*.

¹¹⁷ *ýineá*, imperf, III sg. al vb. *ýin* ‘vin’ cu palatalizarea lui *n* < lat. *venire*.

¹¹⁸ *nveásta*, s. art. ‘nora cea tânără’ < sl. *něvesta*.

¹¹⁹ *adrá*, ind. imperf, 3 pl. de la *adár* (< DDA propune ca etimologie *ad arare*). Observăm sincopa la verbul *adrá* pentru *adárá* (sincoparea este specifică vorbirii pindenilor şi grămostenilor; apare foarte rar la fărşeroţi).

¹²⁰ *násă*, pron pers., 3 fem. ‘ea’, formă specifică graiului fărşeroţilor din Albania.

[múta ș-bímsa]
[T2 P]

múta erá ca un udá¹²¹ nícu ș-bímsa¹²² éra ca un udá máre¹²³ ți bâgám acló¹²⁴ sínduk¹²⁵ mărí cu străní¹²⁶ núntru cu lúccări de-acșí¹²⁷ cu flurí¹²⁸ cu-árme cu pále¹²⁹ / túte le bâgám acló/ șâ când vrămu¹³⁰ s-intrámu năuntru spărdeámu / véclil¹³¹ pitrâțéá¹³² mulérli¹³³ la panăýire¹³⁴ đuuá țea¹³⁵ țea¹³⁶ s-nu veádă/ „aide voí tóra va¹³⁷ -s

¹²¹ *udá* s. m. ‘odaie’ < tc. *oda*. În dialectul aromân *udá* este un împrumut direct, în timp ce în dacoromână *odáje* este împrumutat prin filieră sârbă sau bulgară (bg., sb. *odaja*). În dacoromână *odáje* păstrează genul tc. *oda*, în timp ce în aromână trece la masculin, alături de alte împrumuturi din turcă cu accentul pe ultima silabă (ex. *un café*, *un băclăvă*, *un pâă*).

¹²² *bímsa*, s.f. art. ‘pivnița’ < vsl. *pivnica*. DDA atestă forma *bimța*.

¹²³ *máre*, adj. ‘mare’: *e* în poziție finală neaccentuată nu se închide la *i* (la fel ca în graiul fărșeroților din Albania); vezi și *túte* ‘toate’, *árme* ‘arme’, *pále* ‘sábii’.

¹²⁴ *acló*, adv. ‘acolo’ < lat. *eccum-illoc*, formă specifică graiului pindean și a celui grămostean, față de *acó*, în graiul fărșeot.

¹²⁵ *sínduk*, s. f. pl. de la *sindúki* ‘ladă’ < tc. *sandouka*. *Sínduka* era lada de zestre, apoi devenea lada în care erau ținute hainele de sărbătoare și, apoi, hainele de înmormântare. Tot aici erau ținute și valorile.

¹²⁶ *strání*, s.n., pl. de la *strání* ‘strai, haină’. DER afirmă că etimologia *strání* în aromână ar putea fi diferită de cea a cuvântului *stráje* din dr (<slov. *srajca* ‘îmbrăcăminte’, din sl. *sraha*, *sračica*), și propune ca etimologie: sl., cf. sb. *tranja*, *tralje* ‘zdrănțe’. DDA îl înregistrează cu etimologie necunoscută.

¹²⁷ *acșí*, adv. ‘așa’ < lat. *ac-sic* este un fonetism specific graiului pindean (față de *așé*, *așéți* în graiul fărșerot sau *ași* la grămosteni).

¹²⁸ *flurí*, s.f. pl. de la *flurie* ‘monedă de aur’, cf. gr. *φλωρί*, alb. *flori*. Închiderea lui *o* la *u* arată adaptarea împrumutului la sistemul fonetic al aromânei.

¹²⁹ *pále*, s. f. pl. de la *pălă* ‘sabie’ < bg. *pala*, tc. *pala* (Șăineanu, II, 230); cf. ngr. *πάλα*, alb. *palë*, bg. *pala*. Vezi și dr. *pălă* ‘iatagan, hanger’.

¹³⁰ *vrămu*, imperf. I pl. al vb. *voí* ‘vreau’ cu *u* plenison ocurent în graiul din Aminciu după o consoană și chiar după sonanta *m* (în celelalte graiuri ale dialectului aromân apare în aceleași condiții fonetice *u scurt final*).

¹³¹ *véclil*, adj. m. pl. de la *veclí*, aici cu sensul ‘bătrân’ < lat. *vēclus* (formă populară în loc de *vētūlus*); *véclil* are atât sensul ‘bătrân’, cât și ‘vechi’, la fel ca în greacă *παλιά* și în albaneză *i vjetër*.

¹³² *pitrâțéá*, imperf. III pl. al vb. *pitrec* ‘trimit’ < lat. *per-trajicere*.

¹³³ *mulérli*, s. p. art. de la *mulári* < lat. *mulier* conservă un stadiu mai vechi în evoluția lat. [l], + iot, în timp ce în dacoromână a evoluat la *i: mujére*.

¹³⁴ *panăýire* ‘sărbătoare patronală’ < gr. *παναγύρος*, cf. alb. *panajir*, tc. *panaiyr*. În continuare, substantivul împrumutat di greacă este folosit de subiect în forma adaptată cu articol hotărât enclitic, specific formei de masculin –*lu*: *panăýirlu*. Articulația se realizează ca în graiul grămostean, cu sincopa lui *-u* < *panăýirulu*.

¹³⁵ *țea*, conj subord. ‘ca să’, cf. gr. *διό*, alb. *pët të*, it. *tra*.

¹³⁶ *țea*, pron. dem. f. sg. ‘aceea’ < lat. *ecce*-illa* cu afereza lui *a*.

¹³⁷ *va*, prez. impers. III sg. ‘trebuie’ de la *voí* < lat. *volere* folosit cu sensul ‘trebuie’ la fel ca în graiul fărșerot, în timp ce în graiul grămostean se utilizează *lipsăști*.

vâ duțet la panăyírlu di la Stă Mărije / ma¹³⁸ la pănăyírlu di la kátra¹³⁹ Aróșă / la pănăyírlu di Cursuýíță” / li pitrâțea lărgu¹⁴⁰ di-acásă / șâ spârțea un lócu di grébul¹⁴¹ ațél țî-aveá di năinte ș-pe-acló intrá / ș-apoi aveá másturlu a loru / ș-ul bágá di lu máta¹⁴² adrá grébul ațélu ș-ul vătiseá¹⁴³ acló/ și cándu s-turná mulérli di la paniyíru erá túti ndreápti /aveá loátă nicukírlu¹⁴⁴ ațea țî vreá s-la di núntru //

[ma másturu nu spunéa la furí?] [...]

nu spunéa másturlu câ-ș Kirdéa¹⁴⁵ cáplu ca sâ spúnă/ că ațél' erá árhunđá ș-aveá parád / bágá lúmea de-l¹⁴⁶ vâtámá ațélu¹⁴⁶/ șâ ațél¹⁴⁶ s-afireá / nu erá bímsi șâ de-aésti múte nu-aveá cásili¹⁴⁷ túte / puțáne căse aveá / aveá Cutavéli / aveá al¹⁴⁸ Gúmă / aveá alu Cócă / aveá al Cráki / aveá al Culák / al Avérov / nu-aveá cásili túti / erá misuráti pi đeáđiti a¹⁴⁸ unéi mănă / așâ //

[Góryi al¹⁴⁸ Platári 76 ani; Mețovo, Grecia]

grai grămostean: G

[măcărî armăneshî]

[culișíc¹⁴⁸]

[T1G]

¹³⁸ *ma*, conj. coord. ‘dar’ < it. *ma*, cf. gr *μά*, alb. *Ma*.

¹³⁹ *kátra*, s. f. art. definit ‘piatra’ < lat. *petra*: palatalizarea labialei *p*, fenomen care se regăsește ca și în unele graiuri ale dacoromânei (indeosebi din Moldova).

¹⁴⁰ *lărgu*, adv. ‘departe’, cf. gr. *ἀλάργα* și alb. *larg*, cuvânt cu etimologie diferită de adj. *largu* cu același sens ca în dacoromână *larg* < lat. *largus*.

¹⁴¹ *grébul*, s.n., sg. art. ‘perete făcut din greb (‘pământ cleios’), cf. γρέμπανο, bg. greblo, it. grebani.

¹⁴² *máta*, adv. ‘din nou’ < gr. *μάτα*, cf. alb. *meta*.

¹⁴³ *vătiseá*, imperf. III sg. al vb. *vătisescu* ‘a zidi, a tencui’, neatestat DDA.

¹⁴⁴ *nicukírlu*, s. m. sg. art. definit ‘gospodarul’ < gr. *νοικοκ ὕπηρς*.

¹⁴⁵ *kirdéa*, imperf. III sg. de la *kérdu* ‘pierd’ < lat. *perdere* ca dacoromână (dialectul moldovenesc).

¹⁴⁶ *de-l¹⁴⁶ vâtámá ațélu* ‘de-l omora pe acela’: obiectul direct [animat, uman] e folosit fără prepoziția *pe*.

¹⁴⁷ *cásili*, s. f. pl. art. definit de la *casă* ‘casă’, cu alternanța á ~ ă (*casă* ~ *cási*).

¹⁴⁸ *a*, art. pos. genit. este invariabil în dialectul aromân.

lipsęăști¹⁴⁹ s-aj: únâ cãnâ fãrínâ di mísur¹⁵⁰/ doj kiláđ di ápâ¹⁵¹/ únâ cumátâ¹⁵² caș¹⁵³
di ǒái/ únâ cãnâ untulémnu/ mãyiripseárea¹⁵⁴ ęásti cum¹⁵⁵ řa đac¹⁵⁶ // ápa s-bágâ ta
s-hãrbâ tu un¹⁵⁷ tinęiré// cãndu hirseáști¹⁵⁴ s-adávęâ untulémnul¹⁵⁵// đeapǒá¹⁵⁶ cáșlu
kisát¹⁵⁷ cu bunéla¹⁵⁷ ř-fãrína di mísur¹⁵⁸ pispilitã¹⁵⁸// s-mintęáști¹⁵⁹ ę íni pãnâ s-leágâ
culișiclu¹⁶⁰ tu tiyáni // cãndu ęásti ę íni adrát¹⁵⁸ ř-mintít¹⁵⁹ s-adávęâ pisúprã nihãmã¹⁶¹
untulémnu řaryásit¹⁶² ř-kípér¹⁶³ aróș¹⁶³// culișiclu-l mícãm¹⁶⁴ ř-cu mãrcát¹⁶⁴ //

[Tána_ al¹⁵ Grameni, 62 de ani, Livãđ, Grecia]

¹⁴⁹ *lipsęăști* < gr. *λείπω*, aor. *έλειψα* ‘trebuie’, față de *va* (lat. *volet*) la fãrșeroři și *prindi* (< lat. *aprehendere*) la pindenii. La grãmostenii s-a înlocuit *va* cu *lipsęăști* deoarece, spre deosebire de fãrșeroři, formeazã viitorul cu *va* + conjunctiv (cf. dr. *o sã am* cu *o* < *voj*, ILR II 1969: 268E), în timp ce la fãrșeroři aceastã formã are sensul ‘trebuie’, iar construcția *va* + indicativ are valoare de viitor:

	‘trebuie’	‘viitor’
grãmostenii	<i>lipsęăști s-aj</i> ‘trebuie sã ai’	<i>va s-aj</i> ‘o sã ai’
fãrșeroři	<i>va s-aj</i> ‘trebuie sã ai’	<i>va aj</i> ‘o sã ai’

do ‘vreau’ + conjunctivul: *do tē shkoj* ‘o sã merg’; *do* este invariabil și, probabil, impersonal, ca și *o* (lat. *volet*), corespondentul românesc, care s-a impus relativ târziu în textele scrise. Construcția albanezã cu *do* + conj. este generalã în ambele dialecte principale (I, h. 126).

Viitorul românesc cu *avręa* (lat. *volere*) e încadreat între ‘particularitãți gramaticale atribuite substratului’ (Brãncuș 2002: 47). Recent, în studiul *Atlasul dialectal al limbii albaneze. Elemente comune cu romãna*, FD, XX1, 2012, Gr. Brãncuș a pus în evidențã concordanțele dintre graiul fãrșerořiilor și dialectul tosc al albanezei. Aici se încadreazã și formarea viitorului indicativ ca în albanezã, cu eliminarea conjuncției alb. *tē*, ar. *sã*: alb. *do shkoj*, ar. (fãrș.) *va neg*¹⁵⁰ (Brãncuș 2007: 172).

¹⁵⁰ *mísur*¹⁵⁰, s. n. sg. ‘porumb’ < tc. *mısır* la grãmostenii și fãrșeroři față de *cãlãmbúk*¹⁵¹ (cf. gr. *καλαμπούκι*) la pindenii și *gãrnișór* (der. de la *gãrnu* < lat. *granum*).

¹⁵¹ *doj kiláđ di ápã* ‘douã kilograme de apă’, dar: *únâ cãnâ untulémnu*, cu omiterea prepoziției *di* în al doilea exemplu, sub influențã limbilor balcanice, care nu au un *de* partitiv ca limbile romanice (cf. *éva κοιλόν νερό*, alb. *një kilogram ujë*).

¹⁵² *cumátã*, s.f. sg. ‘bucată’ < gr. *κομμάτα* la grãmostenii, pindenii și fãrșeroři *șópã*, față de *bucátã* (< lat. *buccata*) la fãrșeroři din Albania, ca în dacoromãnã, unde s-a păstrat termenul latinesc.

¹⁵³ *mãyiripseárea*, s. f. ‘gãtirea mãnçãrii’ < gr. *μαγειρε ύω*, împrumut recent, față de *fac*¹⁵⁴ (*adar*¹⁵⁵) *mãnçãri*, construcție generalã în graiuri.

¹⁵⁴ *hirseáști*, imperf. pers. a III-a, unipers. ‘se evaporã’ < gr. *φυραίνω*.

¹⁵⁵ *untulémnul*, s. art., față de *untulémnu*, art. la fãrșeroři și *untulémnlu* în alte graiuri.

¹⁵⁶ *đeapǒá*, adv., formã specificã graiului grãmostean, față de *đeapǒja* < *de* + *apǒja* ‘apoi’ (cf. v. dr. *apǒja*) în graiul fãrșerot.

¹⁵⁷ *bunéla*, s. fem. sg. ‘furculiță’ < bg. *bunela*, formã curentã la grãmostenii (*binelã* la fãrșeroři), față de *pirúni* (gr. < *πηρορ ύνι*) și *řimbídã* (< gr. *τομβίδα*, cf. alb. *cimbidhe*) la pindenii.

¹⁵⁸ *pispilitã*, part. de la *pispilésu* ‘presar’ < gr. *πασπαλιζω*.

¹⁵⁹ *mintęáști*, ind. prez., 3. sg. de la *mintésu* ‘amestecã’ < vsl. *męntiti*.

¹⁶⁰ *culișiclu*, s. n., art. ‘mãmãligã prãjitã’, formã diminutivalã de la *culęăș*¹⁶¹ < bg. *kuljaša*.

¹⁶¹ *nihãmã*, adv. ‘puțin’ < lat. *infima*, termen general în aromãnã.

¹⁶² *řaryásit*¹⁶², part. de la *řaryásescu* ‘prãjesc’ < gr. *τσιγαρίζω*.

¹⁶³ *aróș*¹⁶³ < lat. *roseus*, cu a protetic (ca la pindenii), față de *roș*¹⁶⁴ la fãrșeroři.

¹⁶⁴ *mãrcat*¹⁶⁴ (< lat. *marcere* REW 5345), general în aromãnã. Pãstrarea termenului latinesc în aromãnã (cu sensul ‘a putrezi, a se macera’ din latinã), față de dacoromãnã și de limbile balcanice, în care a pãtruns *iaurt* (< tc. *yogurt*), demonstreazã cã aromãnii au păstrat vechea rețetã de preparare a acestuia, nefiind nevoie sã împrumute un alt procedeu, și, implicit, termenul pentru produsul finit.

[târhână]
[T2G]

târhânălu¹⁶⁵ s-adârâ¹⁶⁶ toamna ti tûtâ¹⁶⁷ iârna¹⁶⁸ // lipsești s-aj: fârină di gârnu¹⁶⁹/
oăuâ/ lăpti// s-frimîta¹⁷⁰ fârîna ș-cu lăptili tu un^u tinğîrê/ s-adâvgâ oăuâli și s-frimîta
gîni sâ s-adârâ sânatôs^{u171}// deapoa s-treăți prit^u únâ sîta cu gúvili¹⁷² măr! ta sâ s-
adârâ sârmi¹⁷³ cum^u ești gârnuțlu di aríz^{u174}// deapoa s-tîndi¹⁷⁵ tu soári sâ-s usúcâ
únâ đúuâ// z-bâgâ tu cîrçáp^{u176} cu cârçári¹⁷⁷ pțânâ sâ s-usúcâ gîni //

[Tána_u al^u Grameni 62 de ani, Livăđ, Grecia]

Concluzie. Statutul, aria geografică și socială a dialectului aromân vorbit de diferite generații, precum și caracteristica ansamblului lexicului selectat prin raportare permanentă la dacoromână, demonstrează încă o dată afirmația lui Dimitrie Cantemir, în *Descriptio Moldaviae (De antiquis et hodiernis Moldaviae nominibus)* (1716): „Așadar, această Valahie, care se află în Moesia, este o parte a Valahiei mari, adică a Daciei celei vechi, iar locuitorii ei sunt rămășițele acelor romani pe care Aurelian Împăratul, precum am spus, îi strămutase din Dacia în Moesia. N-ar putea fi nimeni care să-mi tăgăduiască că tocmai din acei români [se trage] populația românească, cea care locuiește încă și astăzi în tot Epirul și în jurul Ianinei, căci graiul însuși ne este martor, dat fiind că și aceia vorbesc românește [...]”.

¹⁶⁵ *târhânălu*, s. sg. art. ‘trahana’ < tc. *tarhana*, termen întâlnit în toate limbile balcanice.

¹⁶⁶ *adârâ*, ind. prez. 3 sg. de la *adâr^u* ‘fac’ < lat. *dolare?* sau din substrat, frecvent la grămosteni și pîdeni, alături de *fac^u* (care este mai frecvent la fărșeroți).

¹⁶⁷ *tûtâ*, adj. pron. nehot. ‘toată’ < lat. *tota*, (cf. vdr. *tute*, cu *oa* > *u*, din *tqate*, aton în frază (Densusianu II: 61).

¹⁶⁸ *iârna*, s.f. (< lat. *hiberna*) la grămosteni și pîdeni, față de *iára* la fărșeroți (cu *rn* > *r*).

¹⁶⁹ *gârnu* (lat. *granum*) la grămosteni, față de *grân^u* la pîdeni și *gâr^u* (cu *rn* > *r*, vezi nota 4) la fărșeroți.

¹⁷⁰ *frimîta*, ind. prez. 3 sg. de la *frimî^u* ‘frământ’ < lat. **fragmentare*, față de *fârmit^u* la fărșeroți, mai aproape de etimon.

¹⁷¹ *sânatôs^u*, adv. (< lat. *sanitosus*) are sensul ‘tare, întărit’ ca alb. *shëndosh*.

¹⁷² *gúvili*, s. art. pl. de la *gúvâ* ‘gaură’ < alb. *guvë*.

¹⁷³ *sârmi*, s. pl. de la *sârmâ* ‘fărâma’ < alb. *thërrimë* (cf. Brâncuș 2007: 133, 204) cu sincopa lui *ă* la grămosteni, față de *sârâmi* la fărșeroți.

¹⁷⁴ *aríz^u* ‘orez’ < gr. *ρύζι*, față de *uríz^u* (< gr. *ορύζι*) la fărșeroți intrat, probabil, prin filieră slavă ca dr. *orez*.

¹⁷⁵ *tîndi*, ind. prez. 2 sg. de la *tîndu* ‘întind’ < lat. *tendere*, față de dr. *întinde* < lat. *intendere*.

¹⁷⁶ *cîrçáp^u* ‘cuptor’ < sl.vdl. *črěpŭ*.

¹⁷⁷ *cârçári*, s. f. sg. < lat. *calor*, *-orem*, termen general în aromână.

BIBLIOGRAFIE

- Arvinte 1979 – Vasile Arvinte, *Termenii român și vlah în afirmarea comunității lingvistice românești* în „Limbă și literatură”, IV, p. 333–354.
- Banfi 1985 – Emanuele Banfi, *Linguistica balcanica*, Milano.
- Brâncuș 2002 – Grigore Brâncuș, *Introducere în istoria limbii române*, București.
- Brâncuș 1983 – Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, București.
- Brâncuș 1992 – Grigore Brâncuș, *Observații asupra structurii vocabularului aromân în dicționarul lui Daniil Moscopoleanul*, în „Studii și cercetări lingvistice”, XLIII, nr. 1, p. 39–43.
- Brâncuș 1999 – Grigore Brâncuș, *Concordanțe lingvistice româno-albaneze*, București.
- Brâncuș 2002 – Grigore Brâncuș, *Istoria limbii române*, București.
- Brâncuș 2003–2004 – Grigore Brâncuș, *Evoluția lexicului latin din aromână în „Fonetica și dialectologie”*, XXII–XXIII, p. 37–45.
- Brâncuș 2007 – Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, I, București.
- Brâncuș 2008 – Grigore Brâncuș, *Studii de istorie a limbii române*, II, București.
- Capidan 1931 – Theodor Capidan, *Fărșeroșii. Studiu lingvistic asupra românilor din Albania*, în „Dacoromania”, VI.
- Capidan 1932 – Theodor Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân*, București.
- Capidan 1942 – Theodor Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, București.
- Caragiu-Marioțeanu 1968 – Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână*, București.
- CDDE – I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elemente latine (A–Putea)*, ed. îngrijită de Grigore Brâncuș, București, 2003.
- DDA – Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ediția a doua augmentată, București, 1974.
- Densusianu, II – Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II. Secolul al XVI-lea. Ediție îngrijită de prof. univ. J. Byck, București, 1961.
- DER – Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 2011.
- ILR 1969 – Ion Coteanu (coord.), *Istoria limbii române*, vol II, București.
- Nevaci 2006 – Manuela Nevaci, *Verbul în aromână. Structură și valori*, București.
- Rosetti 1968 – Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române de la origini până în secolul al XVII-lea [cu 6 hărți afară din text]*, București.
- Saramandu 1969 – Nicolae Saramandu, *Sistemul formelor verbale compuse în aromână în „Fonetica și dialectologie”*, VI.
- Șăineanu, II – Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, II, București, 1900.
- Vătășescu 2009 – Cătălina Vătășescu, *Concordanțe lingvistice între română și albaneză privitoare la numele sărbătorii nașterii Sfântului Ioan Botezătorul în Lucrările celui de al II-lea Simpozion Internațional de Lingvistică* (editori: Nicolae Saramandu, Manuela Nevaci și Carmen Ioana Radu), București, p. 193–202.

**RECENT RESEARCHES AT AROMANIANS
FROM THE BALKAN AREA**

ABSTRACT

In this article we presented several linguistic aspects (lexical, phonetic, morphologic) of the Aromanian subdialects from Balkan area. The study is based on field research and recordings of dialectal texts at Aromanians from Greece and Albania. This paper offers a general view on the problem since Aromanian is taken into consideration as a Romance idiom, developed in a Balkan context. The interest of this research lies in the fact that it reveals the way in which the Romance element, the Aromanian, is preserved in aloglotic environment.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București